

О. М. Лазько,
здобувач кафедри політології та філософії ХарПІ НАДУ,
м. Харків

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ: ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПОНЯТТЯ

Висвітлено питання напрямів дослідження етнічності в українській науці. Проаналізовано основні наукові підходи українських дослідників до трактування етнічної термінології. Визначено сутність понять “етнос” “нація”, “етнічність”. Розглядаються теоретичні конструкти, якими позначені її компоненти.

Ключові слова: етнос, нація, етнічність.

Кожен народ має духовну культуру, яка відрізняє його від інших. Саме вона впливає на суспільну свідомість, базуючись на моральних нормах поведінки тощо. В умовах глобалізації трансформуються культури народів, змінюються їх ціннісні орієнтації, структура етносвідомості. Важливими чинниками, що впливають на соціально-економічні перетворення в сучасній Україні, є етнополітичні. Управління міжнаціональними відносинами в суспільстві набуває особливого значення і є запорукою його стабільності.

Значна робота в дослідженні питання етнічності здійснена фахівцями як у галузі державного правління (Ю. Куц, Т. Сенюшкіна), так і в етнології (І. Вазар, С. Глушко, В. Гордузенко, І. Гутковська, О. Калакура, Г. Луцишин, Т. Шептицька), політології (С. Асланов, Т. Бойко, О. Майборода) та філософії (М. Степико, М. Шульга). Однак питання, пов'язані з етнічними процесами, залишаються до кінця ще не з'ясованими, полемічними є вживання окремих етнічних категорій.

Мета статті – дослідити основні етнічні категорії, зокрема “етнос”, “нація” та “етнічність”.

До базових понять етнологічної науки належать “етнос”, “нація” і “етнічність”. Це те, що об'єднує людей в одне суспільне ціле.

Перш за все, дані поняття розрізняють за періодом походження. Етноси – давніші колективні утворення, а нації – пізніші суспільні утворення, їхнє

виникнення в Європі датують у межах XIII – XIX ст. Зважаючи на те, що “етнос, або етнічна спільність, є сукупністю людей, які мають спільну культуру, розмовляють, як правило, однією мовою, мають спільну самоназву і усвідомлюють як свою спільність, так і свою відмінність від членів інших таких же людських груп, причому ця спільність найчастіше усвідомлюється як спільність походження”. Етнос, на думку Ю. Семенова, може мати різну структуру. Він може складатися з (1) етнічного ядра – компактно живе на певній території основної частини етносу, (2) етнічної периферії – компактних груп представників даного етносу, так чи інакше відокремлених від основної його частини, і, нарешті, (3) етнічної діаспори – окремих членів етносу, розсіяних по територіях, які займають інші етнічні спільності. Етнос може бути весь підрозділі на субетнос – групи людей, що відрізняються своєрідністю культури, мови і певним самосвідомістю [13].

Це питання співвідношення “етносу” і “нації” порушується також в монографії М. Обушного “Етнос і нація: проблеми ідентичності” [8]. Її автор вважає, що будь-яке протиставлення термінів “етнос” і “нація”, так само як і їх ототожнення, не сприяє пізнанню цих суспільних феноменів і пов’язаних з ними процесів.

О. Нельга у праці “Теорія етносу” здійснює теоретичне узагальнення даних етнопсихології, етносоціології та етнополітології, акцентуючи увагу на духовному аспекті етнічного. О. Якуба веде мову скоріше про генезу історичних форм етнічного за схемою “рід – плем’я – народність – нація”. Проте дорікання у цьому випадку були б недоречними і некоректними, на що вказує О. Нельга, бо хоча кожний з компонентів етнонаціональної структури суспільства вже підданий у науковій літературі більш-менш ретельному аналізу, та все ж комплексно-системне відображення цих елементів як певної соціальної цілісності ще не здійснювалося. Та й наукові тлумачення їх змісту теж не є одностайними. Відтак і підхід до визначення етнонаціональної структури поліетнічного суспільства, що пропонується нижче, не можна поціновувати ні як завершений, ні як єдино можливий [3].

В. Євтуха, який наголошує, що “використання терміну “етнос” дає змогу з’ясувати теорію “єдиного українського етносу”. Згідно з останньою, всі особи українського походження незалежно від місця проживання (на території України чи за її межами), які тією чи тією мірою виявляють українську етнічність і підпадають під поняття “український етнос” [6, с. 69].

Етнос є явищем історичним. Він не залишається незмінним. Можна виділити три стадії його розвитку. На першій стадії етнос складається з більшого чи меншого числа субетносів, і кожен з членів етносу обов'язково входить в один з субетносів. Субетнічна самосвідомість на цій стадії нерідко домінує над етнічною. Людина, перш за все, усвідомлює себе членом субетносу і лише потім етносу. Мова етносу на цій стадії існує як сукупність безлічі діалектів. Нерідко в якості загальної писемної мови використовують чужу мову. Таку етнічну спільність можна було б назвати раннім етносом. Для пізнього етносу характерне домінування свідомої приналежності до етносу, етнічної самосвідомості. Субетнічна самосвідомість, якщо й зберігається, то відходить на другий план. Проте найчастіше субетнос перетворюється на етнографічні групи. Певна частина людей починає входити в етнос, минаючи субетнос та етнографічні групи. Виникає загальна літературна мова етносу, близька до розмовної. В основу літературної мови зазвичай кладеться один з діалектів мови етносу. Нерідко перетворення раннього етносу в пізній пов'язано з визрівання передумов капіталізму, але це зовсім не обов'язково. Зародження і розвиток капіталізму має одним зі своїх наслідків перетворення пізнього етносу в пізніший етнос. Вище вже говорилося про зав'язування міцних економічних зв'язків і виникнення ринку в масштабі всієї країни. Це веде до різкого зростання рухливості населення та його інтенсивного перемішування. Повсюдно поширюється грамотність. У результаті розпаду селянських общин поступово зникає простонародна, культура, яка виступала у ролі культури етносу. Її заміщають елітарна і міська культури, які, злившись воєдино, поступово проникають в найширші верстви населення і стають загальносоціальною національною культурою. У підсумку поступово зникають

субетнос та етнографічні групи. Спочатку більша частина людей, а потім і всі вони прямо входять в етнос [13].

Важливим питанням є дослідження співвідношення понять “етнос” і “нація”. Часто між поняттям “нація” і поняттями "народ" , "етнос " ставлять знак рівності. На нашу думку етнос і нація – явища, що відносяться до різних соціальних сфер. Сутність етнічної спільності найбільш яскраво проявляється в етнічних процесах: етнічної асиміляції, етнічного злиття, етнічного включення та етнічного розщеплення. Вони відбуваються стихійно і багато в чому незалежно від свідомості і волі людей [13].

Енциклопедія з державного управління трактує поняття нація (від лат. *patio* – народ, плем'я) як різновид соціальної спільноти, члени якої об'єднані почуттям колективної громадської ідентичності, спільною назвою, історичною територією, міфом про спільне походження, історичною пам'яттю тощо [4, с. 386]. Слід зауважити, що у сучасній науці відсутній консенсус щодо визначення поняття “нація” та з'ясування природи його походження. В античній літературній та історіографічній традиції термін “нація” використовувався для позначення іноземних “варварських” племен. В епоху пізньої античності та раннього середньовіччя термін “нація” застосовувався у значенні країни походження. З кінця XIII ст. “націями” називали представників того чи іншого спрямування на церковних соборах, причому до “нації” входили представники не лише церковних, а й світських кіл певної країни. В епоху пізнього середньовіччя поняття “нація” поступово поширюється на представників елітних верств населення різних країн (наприклад польська шляхетська “нація”, до складу якої входила знать не тільки польського, але й білорусько-литовського та українського походження). З кінця XV ст. починає застосовуватися термін “німецька нація”, який за умов прогресуючої феодальної роздробленості Священної Римської імперії мав підкреслювати єдність німців, які становили основний масив її населення. Подальшого розвитку поняття “нація” як спільність людей, об'єднаних мовно-культурними ознаками, набуло у працях Й. Г. Гердера та інших німецьких мислителів. В

Англії та Франції термін “нація” став синонімом суверенності народу, незалежності держави. У науковій літературі ХХ ст. сформувалися два принципово різних методологічних підходи до з’ясування природи нації та їх походження, в межах яких існує й розвивається низка взаємопов’язаних наукових концепцій. Перша з них – примордіалістський, або переніалістський підхід, – базується на уявленні про давній та об’єктивний характер існування нації як етнічних спільнот. Вони зароджуються як племена або етноси, проходять стадію домодерних націй, на основі яких формуються сучасні політичні нації. Концепція, згідно з якою поділ людства на етнічні нації є об’єктивним і незалежним від волі окремих людей, а самі нації є історично сформованими спільнотами, об’єднаними мовою, територією, культурно-побутовими ознаками, спільністю економічного життя й психічного складу (ментальністю або національним характером), була домінуючою у науковому житті та ідеологічних течіях ХІХ – першої половини ХХ ст. Такий підхід набув розвитку у марксистській ідеології та радянській науці у працях Ю. Бромлей. Ю. Бромлей – засновник наукової школи “теорії етносу” в радянській етнографії. Він визначив етнос як усталену сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури й психіки, а також усвідомлення своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень (самосвідомість), зафіксоване в самоназві (етнонімі) [1]. У сучасній західній науковій думці примордіалістський підхід до вивчення націй набув подальшої аргументації у працях Е. Сміта, за визначенням якого нація є сукупністю людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов’язки для всіх її членів. У наукових працях українських дослідників переважає розуміння поняття нація як етнічного за своєю природою явища. Зокрема, М. Дедков та М. Бойченко розглядають націю як історичну спільність людей, що складається в процесі формування певних характерних культурологічних, психологічних, етнологічних, історико-економічних та політологічних її ознак [4, с. 386]. А.

Пономарьов характеризує націю як особливий стан і водночас, певний етап розвитку етносу, пов'язаний з творенням національно-державних символів та атрибутів, національно-державної самосвідомості [10].

Поняття “етнічність” висвітлюється в українській науці досить неоднозначно. “Етнічність” – поняття відносно нове, дослідження та аналіз західних концепцій етнічності сприяє формуванню уявлення про складну природу феномену етнічності в працях українських науковців [3].

На думку етнологів А. Пономарьова, етнічність – категорія неподільна. Вона означає складну систему суспільних відносин, що зв'язує особу як носія етнічних ознак (етнофора) з її етнічним середовищем. Дослідник зазначає, що етнічність – це вся багатобарвність культурної картини народу або народонаселення держави [10]. Водночас, інший український вчений С. Павлюк визначає етнічність як процес засвоєння індивідом усталених норм поведінки, вірувань, звичаїв, господарсько-виробничих традицій, соціальних обов'язків, набутих етнічною спільнотою в часі й просторі свого буття [9].

Історик М. Юрій характеризує етнічність як “форму соціальної організації культурних відмінностей”. Таким чином, більшість українських етнологів поділяють примордіалістські погляди на етнічність, а конструктивістські концепції набули поширення серед вітчизняних етнополітологів [3, с. 8].

У сучасному світі існує приблизно 800 націй, 2-2,5 тис. етносів і близько 200 держав [11].

Як ми з'ясували, “етнос”, “нація” і “етнічність” є термінологічним апаратом багатьох суспільних наук, зокрема політології, етнології, філософії, етнографії, соціології, психології, історії, тощо. Слід згадати ще одну нову науку – етнодержавство, яка вивчає державноуправлінський аспект цих понять.

Етнодержавство є галуззю науки, що об'єднує етнодержавницьку спрямованість етнології, націології, етнополітології, етнофілософії, державознавства. Об'єкт вивчення етнодержавознавства є генезис і динаміка взаємодії етносу й держави, в процесі яких відбувається вплив етнічного

фактора на побудову держави, з одного боку (взаємини титульного етносу з національними меншинами відносно форми організації держави – унітаризм, федералізм, конфедералізм, імперія, її назви, суверенізація, етнічне самовизначення), а з другого – державницько-управлінські дії у сфері організації міжетнічних відносин, вади та недоліки яких можуть призвести до етноконфлікту з можливою перспективою втрати державності або її цілісності. Етнодержавство є новою наукою, що досліджує державотворчий аспект етнічності, націотворчі засади зародження, становлення та розбудови держави, консолідуючи етнонаціональні та державотворчі чинники суспільного розвитку. Концептом етнодержавознавства є ідеологія національного державотворення, квінтесенцією якої є національна ідея, яка за умов прискорених трансформаційних процесів може й повинна змінюватися на крок уперед, підтягуючи й консолідуючи соціум до більш високих звершень [4, с.178].

Отже, етноси – найдавніші колективні утворення, сукупність людей, які мають спільну культуру, мову, мають спільну самоназву і усвідомлюють спільність. Нації – суспільні утворення XIII – XIX ст., різновид соціальної спільноти, члени якої об'єднані почуттям колективної громадської ідентичності, спільною назвою, історичною територією, міфом про спільне походження, історичною пам'яттю, які пов'язують з державою. Етнічність – процес засвоєння індивідом усталених норм поведінки, вірувань, звичаїв, господарсько-виробничих традицій, соціальних обов'язків, набутих етнічною спільнотою.

У подальшому ми плануємо вивчити етнорізноманіття українського соціуму як багаторівневу характеристику суспільства, яка виникає в результаті саморозвитку суспільства, етнічних груп та етнічної ідентифікації індивідів і значною мірою визначається особливостями етнонаціональної політики держави.

Список використаних джерел:

1. *Бромлей Ю.* Этносоциальные процессы – теория, история, современность / Ю. Бромлей. – М. : Наука, 1987. – С. 14-15.

2. *Гордузенко В.* Етнонаціональна група як компонент етнонаціональної структури українського суспільства / В. Гордузенко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3 (17). – С. 173–180

3. *Гутковська І.* Напрями дослідження етнічності в українській етнології / Ірина Гутковська // Карпати: людина, етнос, цивілізація = Carpathians : populace, ethos, civilization : наук. журн. / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2010. – № 2. – С. 4–19.

4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпугенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.

5. Етносоціологія: терміни та поняття : навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко та ін. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003

6. *Євтух В. Б.* Етносоціологія: питання формування поняттєво-термінологічного апарату / В. Б. Євтух // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства : наук. доп. і повідом. II Всеукр. соціол. конф. / Соціологічна асоціація України, Ін-т соціології НАН України ; М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. – К., 2002. – 533 с.

7. *Куц Ю. А.* Национальные определяющие государственного строительства / Ю. А. Куц, Н. Г. Анциферова. – Курск : Изд-во КИГМС, 2006. – 252 с.

8. *Обушний М. І.* Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – 204 с.

9. *Павлюк С.* Вимогливий науковий перегляд етнологічної теоретичної спадщини радянської епохи / С. Павлюк // Українська культура: з нових досліджень. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – С. 58.

10. *Пономарьов А.* Етнічність та етнічна історія України : курс лекцій / А. Пономарьов. – К. : Либідь, 1996. – С. 9.

11. Рост численности членов ООН с 1945 года [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/members/growth.shtml>.

12. *Римаренко Ю. І.* Етнодержавознавство: теоретико-методологічні засади / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.

13. *Семенов Ю. И.* Этнос, нации, расы / Ю. И. Семенов [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : http://scepsis.ru/library/id_75.html.

14. *Сенюшкіна Т. О.* Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики / Т. О. Сенюшкіна. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 368 с.

Lazko O. M. Ethnopolitical Dimension of State Policy: Main Categories and Concepts.

The paper elucidates the areas of researching ethnicity in the Ukrainian science. The main scientific approaches of the Ukrainian researchers to interpretation of ethical terminology have been analyzed. The essence of the concepts of ‘ethnos’, ‘nation’, ‘ethnicity’ has been established. The theoretical constructs identifying its components have been considered.

Key words: ethnos, nation, ethnicity.

Лазько А. Н. Этнополитическое измерение государственной политики: основные категории и понятия.

В статье освещены вопросы направлений исследования этничности в украинской науке. Проанализированы понятия "этнос", "нация", "этничность" и обобщены основные научные подходы украинских исследователей к трактовке этнической терминологии.

Ключевые слова: этнос, нация, этничность.